

Problem ubikacije Bestoenske biskupije (Ecclesia Bestoensis) – prilog poznavanju ranog kršćanstva na tlu Bosne i Hercegovine

Edin Veletovac
Sarajevo

Abstract: The issue of the location of the Bestoen Diocese (*Ecclesia Bestoensis*) has captured the attention of historiography in the countries of former Yugoslavia, especially Bosnia and Herzegovina and Croatia. Its location is associated with the location of Bistuensium municipium which is attested by six epigraphic monuments. Based on epigraphic monuments and the analysis of written sources and archaeological materials, we will try to determine the location of the municipal seat – the center of the Bestoen Diocese. Afterwards, the information offered in the acts of Salona church councils from 530 and 533, referring to the said diocese and its bishop, will be analyzed.

Key words: Late Antiquity, Early Christianity, Bestoen Diocese, Bistuensium municipium, bishop Andreas

O postojanju bestoenske biskupije zna se samo na osnovu akata dva salonitanska sabora iz 530. i 533. godine. Njen biskup Andrija (Andreas) prisustvovao je u oba navrata, prilikom kojih su on i njegova dijeceza imali značajnu ulogu u vođenim diskusijama. Prvi put, bestoenska biskupija spominje se u uvodnom govoru Honorija II 530. godine, gdje se navodi da je u njoj vladalo veliko siromaštvo, te da nije mogla pomoći ne samo drugima nego ni samoj sebi.¹ U drugom slučaju, na saboru 533. godine, Andrija je zatražio od Honorija II da se bestoenska biskupija od mjesta Kopele (*Copella*) i Arene (*Arena*), pa sve do gradova i bazilika za koje je on nadležan podijeli i na tom području postavi još jedan biskup, a sve u cilju bolje skrbi nad sveštenstvom i stanovništvom koje se nalazi pod njegovom jurisdikcijom.²

¹ Klaić 1967, 77: (...) *Honorius dixit: (...) "sicut nuper bestoensis ecclesie scriptum tenentes agnoscimus, que tanto est divino honore comodata, ut non solum oppressis adesse non cogitet, sed nec sue a deo valeat subvenire pressure."*

² *Ibid.* 84: *Andreas vir venerabilis [episcopus] bestoensis ecclesie dixit: "Necesse nobis est bone institutionis formam libenter amplecti, presertim cum de sacro laudabiliter cogitatur obsequio atque ideo quesso, ut a loco Copella et Arena usque ad has urbes basilicas, que in mea patrocinia continentur, ad proponendum iisdem locum faciatis episcopum pertinere. Tante vexationis labore submoto, aptior mihi sollicitudo sit de*

Ubikacija centra bestoenske biskupije neraskidivo je povezana s lociranjem municipija *Bist...* (*Bistuensium?*), poznatog prvenstveno na osnovu šest epigrafskih natpisa iz Zenice,³ Fazlića⁴ i Varvare⁵. Također, njega spominje *Tabula Peutingeriana* kao putnu stanicu *Bistue Nova*,⁶ te *Kozmografija* Anonimnog Ravenjanina u obliku *Ibisua*.⁷ Dodatnu potvrdu postojanju ovog municipija pruža i tegula s pečatom figline

sacerdotibus plebeque comissa, quanto grex dominicus vicino pastore melius gubernetur."

³ *CIL III*, 12765 = *ILJug I*, 101. (Truhelka 1892, 342; Patsch 1914, 180, sl. 61; Sergejevski 1932, 39-40, No. 104, Fig. 2; Bojanovski 1974, 137, sl. 12; 1988, 158; Mesihović 2011, 43-44); *CIL III*, 12766 + 12762. (Truhelka 1892, 345; Patsch 1914, 176, sl. 51; Sergejevski 1932, 37-38, No. 394, Tfl. XVII; Bojanovski 1988, 158; Mesihović 2011, 47)

⁴ *CIL III*, 12761. (Hoffer 1893, 321-323; Truhelka / Patsch 1893, 704-705; Bojanovski 1974, 136, sl. 11; 1988, 158; Mesihović 2011, 22-23)

⁵ *ILJug III*, 1756. (Patsch 1906, 153 i sl. 2; Bojanovski 1974, 138 i sl. 13; 1988, 158; Mesihović 2011, 133-134); *ILJug III*, 1755 = *AE* 1910, 212. (Patsch 1906, 154 i sl. 3; Bojanovski 1988, 158; Mesihović 2011, 134-135); *ILJug III*, 1753. (Patsch 1906, 154 i sl. 4; Bojanovski 1988, 159; Mesihović 2011, 135). U vezu s municipijem Bistuensium možda je moguće dovesti i epigrafski natpis (*CIL III*, 8783) iz Sućurca kod Splita, na kojem se spominje P. Elije Rastorijan, dekurion, duumvir i kvinkenal municipija [*Bist*]uatium, kako su predložili Bulić i Patsch. (Truhelka / Patsch 1893, 705)

⁶ Škrivanić 1974, 49.

⁷ *Anonym. Ravenn.* IV, 19 = 218.

Bistues.⁸ Iako se rasprave o lociranju ovog municipija vode više od jednog stoljeća, o tome pitanju u naučnoj zajednici još uvijek nije pronađen konsenzus. Ipak, u historiografiji su se do danas iskristalizirala tri glavna lokaliteta gdje bi se ovaj urbani centar trebao nalaziti: Bilimišće u Zenici, Mali Mošunj kod Viteza i Bugojno.⁹

Lokalitet Bilimišće u Zenici, kada se komparira s ostala dva navedena mjesta, pokazuje najveće odlike po pitanju značaja naselja. Tako je, pored već dva navedena epigrafska natpisa s imenom municipija, u Zenici i njenoj okolini pronađen veliki broj arheoloških nalaza koji potvrđuju takvu činjenicu. Na osnovu dva natpisa može se vidjeti da su na području današnje Zenice živjeli sveštenici kulta grada Rima (*sacerdos urbis Romae*),¹⁰ kao i provincije Dalmacije (*sacerdos provinciae Dalmatiae*),¹¹ što samim time implicira i postojanje njihovih hramova. Također, na Bilimišću je pronađen natpis koji spominje jednog rimskog viteza (*vir egregius*).¹² U bližoj i daljoj okolini Zenice pronađeni su ostaci brojnih objekata iz rimskog perioda, a izdvajaju se ostaci termi, nimfeja, mozaik u crno-bijeloj tehnici te keramička peć iz Putovića.¹³ Jedan od nalaza koji je posebno doprinio teoriji da se Bistue Nova, odnosno sjedište bestoenske biskupije, treba tražiti na Bilimišću je kasnoantička dvojna bazilika (*basilica gemina*) u sklopu koje su bila uzidana i dva natpisa koja spominju municipij Bistuensium.¹⁴ Međutim, teoriju da se u Zenici nalazio dotični municipij, odnosno putna stanica, u pitanje je doveo još Ivan Kujundžić, a terenska istraživanja komunikacije Salona – Argentaria iznijela su na vidjelo činjenicu da se njeno područje nalazilo poprilično

izvan tog pravca.¹⁵ Samim time, ova saznanja su mogućnost ubikacije Bistue Nove na područje današnje Zenice svela na minimum.

Bugojno kao potencijalno mjesto gdje se nalazila Bistue Nova najkasnije je izronilo među istraživačima antičke historije ovih prostora. Povod za takvo što bio je nalaz tegule s pečatom figline *Bistues* na lokalitetu Crkvine kod Bugojna.¹⁶ Prvi koji je iznio tezu o potrebi ubiciranja Bistue Nove u Bugojno bio je Ivo Bojanovski, a svoje mišljenje primarno je temeljio upravo na pronalasku ove tegule, kao i na terenskim istraživanjima komunikacije Salona – Argentaria na kojoj se ova putna stanica nalazila.¹⁷ Dodatnu potvrdu ovakvog rješenja problema pristalice ove teorije vidjeli su i u pronađenoj kasnoantičkoj crkvi iskopanoj u Grudinama kod Bugojna (Čipuljići).¹⁸ Međutim, kao što će se u nastavku teksta moći vidjeti, lociranju putne stanice Bistue Nova, odnosno municipija Bistuensium u Bugojno, ne protive se samo epigrafski elementi i razdaljina između pojedinih naselja nego je i sama hipoteza pogrešno postavljena.

Posljednji lokalitet koji se uzima kao jedan od mogućih za lociranje Bistue Nove je Mali Mošunj kod Viteza. Tezu o potrebi dislokacije Bistue Nove iz Zenice u Mali Mošunj prvobitno je obrazložio Ivan Kujundžić, dok ju je dodatno razradio Esad Pašalić.¹⁹ Dokaze za svoju tvrdnju pronašli su u hodološkim elementima, geografskim karakteristikama tog područja, kao i pravcu ceste Salona – Argentaria, slično kao i Bojanovski za Bugojno. Iako na ovom prostoru nije pronađena nikakva epigrafska potvrda municipija Bistuensium za razliku od prethodna dva lokaliteta, pristalicama ovakve ubikacije potvrdu su između ostalog pružali bogati ostaci antičkog naselja koje je na tom mjestu otkriveno.²⁰

Dodatnu konfuziju u vezi s lociranjem centra bistuenskog municipija i određivanja njegovog teritorija unosi i postojanje putne stanice *Bistue Vetus* poznate na osnovu Tabule Peutingeriane,

⁸ Petrović 1960–61, 230.

⁹ O ubikaciji Bistue Nove, detaljno: Škegro 2005, 369-389; 2008a, 111-141.

¹⁰ *CIL III*, 12767. (Truhelka 1892, 343; Patsch 1914, 191; Sergejevski 1932, 39. No. 115, Fig. 1; Imamović 1977, 426 i sl. 194; Mesihović 2011, 59)

¹¹ *CIL III*, 12766 + 12762.

¹² *CIL III*, 12763. (Truhelka 1892, 343; Sergejevski 1932, 43, No. 125, Fig. 5; Imamović 1977, 364-365, sl. 99; Mesihović 2011, 48)

¹³ O nalazima iz Zenice i njene okoline, više: Truhelka 1892, 340-349; Patsch 1914, 141-220; Sergejevski 1932, 35-56 + Tfl; Paškvalin 1979, 55-84; Imamović 1977, *passim*.

¹⁴ O bazilici na Bilimišću i pratećim nalazima, više: Truhelka 1892, 340-349; 1931, 129-136.

¹⁵ Više: Kujundžić 1932–33, 253-261; Pašalić 1960, 47-54; Bojanovski 1974, 134-146, 170-174; 1988, 155-168.

¹⁶ Petrović 1960–61, 230.

¹⁷ Detaljno: Bojanovski 1974, 134-146, 170-174; 1988, 155-168.

¹⁸ O bazilici i pratećim nalazima: Petrović 1958, 268-269; Paškvalin 2003, 129-204.

¹⁹ Kujundžić 1932–33, 253-261; Pašalić 1960, 47-51.

²⁰ Truhelka / Patsch 1893, 685-704; Kujundžić 1916, 477-496.

kao i *Kozmografije* koja je navodi pod nešto izmijenjenim imenom *Bistue Vetus*.²¹ Pronalazak tri epigrafska natpisa sa spomenom municipija *Bistuensium* u Varvari i postojanje putne stanice *Bistue Vetus* uticali su na to da se izrodi pretpostavka o postojanju dva municipija na današnjem centralnobosanskom području. Prema Carlu Patschu, koji je prvobitno elaborirao takvu tezu, jedan se nalazio u Zenici, i njega je poistovjetio s putnom stanicom *Bistue Nova*, dok je drugi locirao u Varvaru, te ga izjednačio s *Bistue Vetus*.²² Sve do pojave Ive Bojanovskog, Patscheva teza o dva municipija bila je opšteprihvaćena, s tim da je postojala razlika u zavisnosti od autora prilikom ubikacije ovih naselja.

Međutim, kao što je Bojanovski pokazao, komparativna analiza spomenika iz Zenice, Fazlića i Varvare ne pokazuje nikakvu razliku u grafiji imena *Bist...*, a na svima njima se nalazi identična formula (*mun. Bist.*), što predstavlja jasan dokaz da svaki od njih navodi ime jednog te istog municipija, odnosno da se radi o jedinstvenom municipalnom teritoriju.²³ U prilog jedinstva ove oblasti govori i postojanje bestoenske biskupije koja se, kao i ime municipija na spomenicima, sastoji od samo jednog imenskog člana. Također, veoma bitno je što se iz Andrijine molbe na Drugom salonitanskom saboru 533. godine može jasno vidjeti da je njegova biskupija zauzimala veoma prostrano područje. To je u skladu s pretpostavkom o jedinstvu teritorija koje se stavlja pod jurisdikciju municipija *Bistuensium* na osnovu raširenosti epigrafskog materijala s njegovim imenom.

Osim dvije putne stanice *Bistue Vetus* i *Bistue Nova* poznate iz *Tabule Peutingeriane*, nijedan drugi aspekt ne pruža naznaku da se na centralnobosanskom području mogu tražiti dva municipija koji dijele isti prvi imenski član. Upravo zanemarivanje karaktera ovih mjesta s *Tabule Peutingeriane* dovelo je do toga da ova teza i

danas ima svoje zagovaratelje. Dakle, pored jednog sigurno zasvjedočenog municipija, na *Tabuli* postoje i dvije putne stanice koje s njim dijele identičan prvi imenski član. Poistovjećivanje municipija *Bistuensium* s putnom stanicom *Bistue Nova*, odnosno sijelom bestoenske biskupije, sasvim je opravdano kada se u obzir uzmu podaci koje donosi epigrafska građa, pisani izvorni materijal, kao i rezultati hodoloških istraživanja provedenih na komunikaciji *Salona – Argentaria*.

Međutim, šta je onda sa stanicom *Bistue Vetus*, odnosno njenim izjednačavanjem s navodnim municipijem u Varvari? Već navedena komparacija spomenika iz Zenice i Fazlića s onima iz Varvare govore da nema niti jednog razloga da se tu traži dodatno municipalno središte. Da se u Varvari zaista nalazio centar još jednog municipija, onda bi sasvim sigurno iza skraćeniце *Bist.* stajao još jedan dopunski član koji bi ukazivao na međusobnu razliku između dvije *Bistue*, kao što je to u slučaju putnih stanica. *Bistue Vetus* kao toponim poznat je samo na osnovu *Tabule Peutingeriane* i *Kozmografije* Anonimnog Ravenjanina. Iako se u potonjem djelu za navedena mjesta koristi riječ *civitas*, što je u skladu s razdobljem kasne antike, sasvim je jasno da autor u velikoj mjeri nabraja putne stanice iz ranijih itinerara.²⁴ Na osnovu toga je moguće zaključiti da se u ovom imenu i ne može tražiti ništa drugo, a pogotovo ne municipalno središte.

No, gdje se onda nalazila ova putna stanica? Za konačnu ubikaciju *Bistue Vetus* i *Bistue Nova*, odnosno municipija *Bistuensium* (*Ecclesia Bestoensis*) potrebno je uvrstiti podatke koje pružaju *Tabula Peutingeriana* i *Kozmografija* Anonimnog Ravenjanina te rezultate dosadašnjih terenskih istraživanja na komunikaciji *Salona – Argentaria*.²⁵ Međutim, prije svega je potrebno eliminirati lokalitete koji na osnovu ovdje prezentirane analize očigledno ne mogu biti tačke na kojima se traže ova dva mjesta. Osim već navedenih hodoloških razloga koji govore da

²¹ Škrivanić 1974, 49; *Anonym. Ravenn.* IV, 16 = 211.

²² Patsch 1906, 151-159; Njegovo mišljenje je imalo veliki utjecaj na tadašnje, ali i kasnije istraživače koji su se bavili ovom problematikom, te je u određenoj mjeri ostalo prisutno sve do danas. Patscheva teza o dva municipija postala je široko raspostranjena u naučnoj zajednici, a i u modernom dobu je zastupljena kod pojedinih autora, s tim da se oni nužno ne slažu oko lokaliteta gdje su ta mjesta locirana. (O ubikaciji *Bistue Nova* i *Bistue Vetus*, detaljno: Škegro 2005, 369-389; 2008a, 111-141)

²³ Bojanovski 1974, 139-141; 1988, 158-159.

²⁴ Čače 1995, 13.

²⁵ Kada je u pitanju porijeklo nastanka *Bistue Nova*, Bojanovski (1974, 163-165) iznosi teoriju prema kojoj su rimski građani iz duvanjske *Bistue* navodno osnovali novo naselje s istim imenom. Autor ovog rada smatra da navedeno razmišljanje nema uporište u stvarnosti, s obzirom na to da Bojanovski ne nudi nikakve dokaze za takvo što te se ono u ovom radu odbacuje s obzirom na to da se za ubikaciju *Bistue Vetus* predlaže druga lokacija.

se Zenica pojavljuje prilično sjevernije od pravca nekadašnje komunikacije Salona – Argentaria na kojoj se nalazi i Bistue Nova, u prilog njenog lokaliziranja na ovo područje mogu se dovesti u pitanje i epigrafski natpisi na koje se zagovornici ovakvog rješenja pozivaju. Razlog tome može se pronaći u jednoj sasvim logičnoj interpretaciji konteksta gdje su se spomenici nalazili. Ako se na jednom nadgrobnom spomeniku dekuriona spominje ime municipija, to ne mora automatski značiti da se tu nalazio i njegov centar.²⁶ U suprotnom bi se on mogao tražiti na sva tri lokaliteta gdje se spominje municipij Bistuensium. Osim toga, nije pretjerano logično naglašavati ime municipija na spomeniku, ukoliko se on nalazi u njegovom središtu, gdje svaki stanovnik zna o kome se tačno radi. Primjeri izostavljanja imena municipija na spomenicima dekuriona koji su pokopani u istom gradu gdje su i obavljali dužnost mogu se pronaći širom rimske provincije Dalmacije.²⁷ Potpuno je drugačija situacija s dekurionima koji su sahranjeni izvan samog gradskog areala municipija ili njegove teritorijalne oblasti. U tome slučaju ime municipija se skoro pa obavezno navodi. Direktna analogija za takvo što može se pronaći u unutrašnjosti provincije Dalmacije, i to na primjeru Publija Aplija Plasa, dekuriona municipija Diluntuma, čiji je spomenik pronađen u Trebimlju, daleko izvan urbanog jezgra koje se nalazilo na području današnjeg Stoca.²⁸ Sve ovo govori da, iako se u Zenici nesumnjivo nalazila veoma značajna urbana cjelina koja je pripadala teritorijalno-administrativnom ustroju municipija Bistuensium, njegovo središte sasvim sigurno treba tražiti na drugom mjestu.

Drugi lokalitet koji je potrebno odbaciti kao kandidata za ubikaciju Bistue Nova, odnosno nije ga moguće prihvatiti za plauzibilno rješenje, jest Bugojno. To bi bilo u kontradiktornosti s podacima koje pruža *Tabula Peutingeriana*, ali treba napomenuti da se ni drugi elementi ne mogu tretirati kao relevantni za iznošenje ovakve konstatacije. Posebno se to odnosi na epigrafski materijal čija je analiza vrlo upitna. Jedan od glavnih dokaza za ubikaciju centra bestoenskog municipija na prostor Bugojna bio je pronalazak tegule

s pečatom figline *Bistues*.²⁹ Međutim, predlagati ubikaciju municipalnog središta na temelju nalaza tegule s istoimenim žigom ne može se okarakterisati nikako drugačije nego kao proizvoljno. To što je na području Bugojna postojala fabrika za proizvodnju cigle/crijepa ne znači i da se tu nalazilo municipalno središte. Špekulativnog karaktera je također ipretpostavka da se "rimska firma zvala Bistues (današnja nosi ime "Vrbas", a ranije "Braun") i to najvjerojatnije po imenu samog mjesta u kojem se opeka i proizvodila".³⁰ Razlog zbog čega ovaj argument ima relativnu vrijednost je taj što se na osnovu imena figline može zaključiti da je ona bila u državnom vlasništvu, a to znači da bi, bez obzira na mjesto gdje se nalazila u okviru bistuenskog municipija, i dalje imala identičan naziv. Ova figlina je daleko radila na lokalitetu Crkvine kod Bugojna, ne zato što je centar municipija morao biti tu, već sasvim logično zbog toga što je to bilo područje bogato glinom. Ostali važni faktori koji se moraju uzeti u obzir prilikom situiranja figline na određeno mjesto su snabdijevanje vodom i drvetom (ogrjev). Isto tako, ne treba odbaciti realnu mogućnost da je, s obzirom na njegovu veličinu, na prostoru bistuenskog municipija postojalo više ovakvih figlina, koje su proizvodile tegule, imbrekse i cigle s pečatom *Bistues*. Stoga se povezivanje imena figline s navodnim centrom municipija Bistuensium može okarakterisati samo kao neargumentovana konstrukcija.

Ukoliko se centar municipija Bistuensium nije nalazio ni u Zenici, a niti u Bugojnu, onda preostaje da se razmotri zbog čega je Mali Mošunj kod Viteza označen u radovima pojedinih autora kao potencijalni lokalitet gdje se on treba tražiti. Istraživanja na više lokaliteta u Malom Mošunju kod Viteza pokazala su da se ovdje nalazilo značajno rimsko naselje iza kojeg su ostali bogati ostaci. Pored brojnih epigrafskih spomenika (od čega su tri miljokaza), koji su većinom fragmentarnog karaktera, ovdje je pronađeno i nekoliko rimskih zgrada, dio kipa u prirodnoj veličini, reljefi, keramika te novac iz različitih razdoblja rimske uprave.³¹ Veoma značajno otkriće

²⁶ Bojanovski 1988, 140-141.

²⁷ Npr. *CIL III*, 8441; *CIL III*, 2773; *CIL III*, 1942; *CIL III*, 2082.

²⁸ *AE* 1980, 0677 = *AE* 1939, 0300 = *ILJug III*, 1740.

²⁹ O otkriću tegule *Bistues*, vidi: Petrović 1960-61, 230-231; O ubikaciji na prostor Bugojna na osnovu epigrafskih natpisa, vidi: Bojanovski 1974, 142-146; 1988, 162.

³⁰ Bojanovski 1988, 162.

³¹ Truhelka 1890, 188-190; Truhelka / Patsch 1893, 685-704; Hoffer 1895, 54-58; Kujundžić 1916, 477-496; Pašalić 1975, 177.

bio je i pronalazak kasnoantičke crkve, kao i njoj pratećih grobnica na svod.³² Za čitav ovaj period objektu se nije pristupilo s namjerom ozbiljnog sistematskog istraživanja, pa tako ni do danas nije poznat tlocrt ove građevine. Ipak, oko crkve su pronađeni ostaci kamenog namještaja, poput odlomaka menze, zatim dva kapitela od stupa menze, ulomci tranzene, reljefna ploča i dr.

Iako u Malom Mošunju nisu pronađene potvrde municipalnog statusa, više drugih elemenata govori u prilog tome da je ovo naselje svakako izgledniji kandidat za ubikaciju Bistue Nova. Lociranje dotičnog naselja veoma je važno i zbog toga što će u isto vrijeme pomoći odrediti gdje se nalazila Bistue Vetus, jer će to biti jedina konkretnija smjernica za rješenje potonjeg problema. Prije svega, potrebno je okrenuti se podacima koje navodi *Tabula Peutingeriana* i komunikaciji Salona – Argentaria, na kojoj se nalaze dvije Bistue (*Bistue Vetus – XXV – Ad Matricem – XX – Bistue Nova*).³³ Prema njoj, razdaljina između Bistue Vetus i Bistue Nova iznosi 45 m. p., odnosno 66–67 km.

Pretpostavku da se Bistue Nova nalazila u Malom Mošunju prvi je elaborirao Ivan Kujundžić, prihvatio Dimitrije Sergejevski, a dodatno razradio Esad Pašalić.³⁴ Ovo naselje se za vrijeme rimske uprave nalazilo na značajnoj komunikaciji čiji je pravac Duvno – Mokronoge – Ravanjsko polje – Rumboci kod Varvare – Bistrica kod Gornjeg Vakufa – Mali Mošunj u većoj mjeri ustanovljen na terenu.³⁵ S obzirom na to da ubikacija Bistue Vetus u Tomislavgrad (Duvno) i Bistue Nova u Bugojno otpadaju kao jedne od mogućnosti, tako ni pravac ceste Salona – Argentaria na dionici Duvno – Otinovci (Ad Matricem) – Bugojno nije ispravan, odnosno potrebno ga je provesti drugim područjem.³⁶ Zbog toga su rezultati istraživanja do kojih je došao Pašalić shodniji za uzeti u razmatranje prilikom rekonstrukcije ovog odsjeka ceste Salona – Argentaria, s tim da će se predloženi pravac ceste od Rumboka – Varvare pa do Gornjeg Vakufa

ponovo analizirati. Pored komunikacije na kojoj se naselje iz Malog Mošunja nalazilo, značaj mu daje i veliki broj prahistorijskih gradina koja se nalaze u njegovoj neposrednoj okolini.³⁷ Uporedi li se to stanje s prostorom Zenice i Bugojna, može se vidjeti da je ono neuporedivo drugačije s obzirom na to da je broj lokaliteta iz ovog razdoblja mnogo manji.³⁸ Ova činjenica je veoma važna jer pokazuje da je koncentracija naseljenosti na prostoru oko Viteza u predrimskom dobu bila velika te da je tu vjerovatno postojao jedan veći centar kojem su gravitirala ostala naselja. Upravo na takvim i sličnim mjestima Rimljani su osnivali municipalna središta. U prilog ovakvom rješenju ubikacije Bistue Nova govori i ime sela Bestovljani, koje se nalazilo nedaleko od Malog Mošunja.³⁹ Iako je ova činjenica iznijeta prije skoro jednog stoljeća, ona se umnogome zanemaruje kada je u pitanju istraživanje ovog problema. Bez obzira na to što su određeni autori u nekim današnjim nazivima neopravdano tražili kontinuitet s pojedinim antičkim toponimima, u ovom slučaju je indikativno što se sigurno može tvrditi da se selo Bestovljani nalazilo u sklopu područja koje je zauzimao nekadašnji bestoenski municipij ili biskupija, i ne samo to, već je ono gravitiralo značajnoj urbanoj aglomeraciji koja se nalazila u Malom Mošunju.

Na osnovu analize sva tri lokaliteta, može se zaključiti da je Mali Mošunj najozbiljniji kandidat za ubikaciju Bistue Nove. Iako dokazi za takvu pretpostavku nisu isključive prirode, činjenice koje govore protiv druge dvije lokacije (Zenica i Bugojno) ovakvo mišljenje čine još plauzibilnijim. Kako je, dakle, pravac ceste Salona – Argentaria od Tomislavgrada (Duvna) išao preko Ravanjskog polja u Gornji Vakuf i dalje nastavlja prema Malom Mošunju, na tom dijelu treba tražiti i Bistue Vetus, odnosno *Ad Matricem*. Putna stanica Ad Matricem koja se nalazi XX m. p. (oko 30 km) od Bistue Nove, u zavisnosti od vođenja pravca ceste Salona – Argentaria, ubicirana je na različita mjesta.⁴⁰ Vodeći cestu od Malog Mošunja, odnosno od sjevera prema jugu, prvo značajnije mjesto do kojeg se dolazi je Gornji Vakuf. Upravo se na tom području vje-

³² Kujundžić 1916, 485-487, 489-490; Basler 1972, 94-97.

³³ Škrivanić 1974, 49.

³⁴ Kujundžić 1932-33, 253-261; Sergejevski 1932, 36-37; Pašalić 1960, 47-51.

³⁵ Pašalić 1953a, 278-283, skica I i 2; 1960, 38-44, 47-51, karta III i IV.

³⁶ O tragovima rimske ceste između Duvna i Bugojna, vidi: Bojanovski 1974, 160-174; 1988, 163-164.

³⁷ AL, AK regija 13, praistorijsko doba.

³⁸ AL, AK regija 12 i 13, praistorijsko doba.

³⁹ Kujundžić 1932-33, 260-261.

⁴⁰ O ubikacijama Ad Matricem, vidi: Bojanovski u: AL I 1988, 156.

rovatno nalazila putna stanica Ad Matricem.⁴¹ Pored toga što je ovim krajem prolazila rimska cesta, u Gornjem Vakufu i njegovoj okolini nalazi se na tragove bogatih ostataka rimskog naselja.⁴² Također, na pojedinim lokalitetima otkriveni su ostaci željezne troske, dok su uz obale Bistrice i Krupe pronađeni dokazi na osnovu kojih se može zaključiti da je ovdje vršena eksploatacija zlata.⁴³ Ovo bi bilo u skladu s činjenicom da je primarna namjena komunikacije Salona – Argentaria bila povezati bogate rudonosne oblasti unutrašnjosti provincije Dalmacije s njenim centrom. Iako na ovom području nisu vršena sistematska istraživanja, sve navedeno pruža indiciju da se u Gornjem Vakufu nalazilo značajno rimsko naselje u čijoj se neposrednoj okolini obavljala rudarska aktivnost. Smještanjem putne stanice Ad Matricem u Gornji Vakuf zadovoljila bi se i milijacija koju navodi Tabula od XX m. p. (oko 30 km) do Bistue Nova, a koja rimskom cestom od Bistrice vodi do Malog Mošunja.

Uzimajući ubikacije Bistue Nova u Mali Mošunj i Ad Matricem u Gornji Vakuf kao pretpostavke koje su utemeljene na čvrstim argumentima, na kraju preostaje da se riješi problem putne stanice Bistue Vetus i gdje se ona nalazila. Udaljenost između Ad Matricema i Bistue Vetus iznosi XXV m. p. (37 km), a s obzirom na to da je cesta prolazila pored sela Rumboci – Varvara i nastavljala prema Gornjem Vakufu, dotična stanica se mora ubicirati na prvobitno mjesto koje je predložio Patsch.⁴⁴ Od ceste koja je prolazila kroz Ravanjsko polje, kod sela Rumboci

⁴¹ Ad Matricem, za razliku od Bistue Vetus i Nova, koje nemaju nikakve oznake pored svog imena, ima veoma neobičnu vinjetu u obliku tri kule između kojih se prostire zid. Pojedini istraživači smatraju da se radi o srednjovjekovnoj interpolaciji, dok autori poput Bojanovskog (1974, 167) u njoj traže rimsku utvrdnu, koja se nalazila na planinskom sedlu Velika vrata kod Kupresa. Međutim, za neke je Ad Matricem keltski toponim blizak skupini *Matrica*, *Matrix*, *Mediomatrici*, čija je osnova *matr* – drvo, šuma. (Vidi: Dodig 2009, 57 i fusnote 83 i 84)

⁴² Pašalić 1953b, 345-348; 1960, 40; 1975, 173-176.

⁴³ Patsch 1897, 514-516; Pašalić 1953b, 347; Škegro 1999, 46-47, 49, 56, 120; Vrijedi spomenuti da se na području današnjeg sela Bistrice nalazi i devet vrela, od kojih je jedno pod imenom Kauš bogato prilično toplom vodom, koju lokalni mještani koriste za napajanje stoke. Ovaj podatak također govori da je okolina Gornjeg Vakufa bila veoma pogodna za razvoj značajnijeg naselja u rimsko doba, a vjerovatno i ranije.

⁴⁴ Patsch 1906, 151-159; O ubikacijama Bistue Vetus, vidi: Bojanovski u: AL I 1988, 158.

se odvajao jedan manji krak prema Varvari.⁴⁵ U sklopu rimskog naselja koje se ovdje nalazilo otkrivena je kasnoantička crkva i groblje, a pored njih su pronađena i već tri spomenuta epigrafska natpisa na kojima se navode dekurioni municipija Bistuensium pod čijom se jurisdikcijom nalazilo i ovo područje.⁴⁶ Jedan od glavnih razloga koji su istraživači uzimali kao prepreku ubikaciji Bistue Vetus u Varvaru bilo je i nepodudaranje podataka koje donosi Tabula sa stvarnom razdaljinom između ovog lokaliteta i Gornjeg Vakufa gdje se smješta Ad Matricem. Tome je najviše doprinijela rekonstrukcija pravca ceste Salona – Argentaria od Rumboka – Varvare do Gornjeg Vakufa koju je predstavio Pašalić. U nemogućnosti da pronađe konkretne tragove puta, on je pravac od Rumboka usmjerio sjevernije i proveo ga preko Jaklića, Draževa, Kobile, Podova, Kuta i Paloča.⁴⁷ Dužina tog dijela puta bila je u najboljem slučaju 25 km, za razliku od podatka iz Tabule, prema kojoj razdaljina između dvije stanice iznosi 37 km. Razlog za ovo nepodudaranje objašnjen je pogrešnom milijacijom koju pruža Tabula. Međutim, Pašalić je u svojoj potrazi zanemario jednu na terenu dokazanu komunikaciju koja je prolazila dolinom Rame preko Prozora i Makljena u dolinu Gornjeg Vrbasa i Bugojno.⁴⁸ Ta cesta postoji još od prahistorijskog razdoblja, a aktivno je korištena i za vrijeme rimske uprave, pa i kasnije.⁴⁹ Od Varvare preko Rumboka, gdje tragovi rimske ceste prestaju, pa sve do Prozora, razdaljina iznosi blizu 14 km. Pošto za pravac rimske ceste od Rumboka prema Gornjem Vakufu koji je predložio Pašalić nema izrazitih dokaza, mnogo ju je logičnije produžiti do Prozora, čije je područje oduvijek imalo tranzitni značaj. Odatle bi već odranije utvrđena prahistorijska komunikacija bila iskorištena za cestu Salona – Argentaria, koja je od Neretve preko Prozora vodila prema Gornjem Vakufu i Bugojnu u Skopljansku udolinu. Od Prozora pre-

⁴⁵ Pašalić 1953a, 278-279; 1960, 48.

⁴⁶ Patsch 1906, 151-156; Veletovac 2013, 111; 2014, 284; O prahistorijskom naselju na vrelu Rame, vidi: Čurčić 1900, 99-118.

⁴⁷ Pašalić 1953a, 278-279; 1960, 48.

⁴⁸ Iako je bio upoznat s tom komunikacijom i eksplicitno je navodi u svom radu, Pašalića to ne navodi na pomisao da bi jedan dio nje mogao biti upotrijebljen u svrhu gradnje rimske ceste. (Pašalić 1960, 104)

⁴⁹ Patsch 1902, 401-402, s priloženom kartom; Bojanovski 1978, 55-56; 1988, 130-131.

ma Gornjem Vakufu na terenu potvrđena dionica puta iznosi oko 21 km. Dakle, ako se u obzir uzme razdaljina između Varvare i Prozora, te od Prozora do Gornjeg Vakufa, sveukupna dužina bi iznosila oko 35 km, što se skoro u potpunosti poklapa s milijacijom od XXV m. p. (37 km) između Bistue Vetus i Ad Matricem, koliko navodi *Tabula Peutingeriana*. Ova dva kilometra razlike mogu se objasniti današnjim devijacijama na putu ili time što se ne zna tačno odakle se računala udaljenost između dvije putne stanice.

Dakle, imajući u vidu sve potvrde bistuenskog municipija, može se zaključiti da je on obuhvatao područje Zenice i Travnika, dolinu gornjeg Vrbasa, kao i Gornju Ramu.⁵⁰ Bistuensium je municipalni rang dobio za vrijeme flavijevske dinastije (vl. 69. god. n. e. – 96. god. n. e.), i to najvjerojatnije od njenog osnivača Vespazijana (*Titus Flavius Caesar Vespasianus Augustus*, vl. 69. god. n. e. – 79. god. n. e.).⁵¹ Kasnoantičkoj biskupiji Bestoensis čije se sjedište nalazilo u Malom Mošunju pripadalo je u najmanju ruku upravo ovo područje koje je zauzimao istoimenoj municipij. Međutim, imajući u vidu da je unutrašnjost Dalmacije kasnila s kristijanizacijom u odnosu na njene primorske krajeve, postoji realna mogućnost da je prilikom osnivanja ove biskupije ili u kasnijem periodu pod njenu jurisdikciju bio stavljen teritorij još jednog municipija, kao i još neke dodatne oblasti.⁵² U takvom slučaju, prirodno područje koje bi ušlo u njen sastav bi bio onaj municipija *Aquae* čiji se centar nalazio na Ilidži u Sarajevu, ali se isto tako ne smije isključiti da su joj pripadali određeni dijelovi drugih susjednih municipija.⁵³ Ovakvo stanje se može očekivati bez obzira na to što je područje bistuenskog municipija samo po sebi bilo prostrano, ako se zna da je proces kristijanizacije

⁵⁰ Bojanovski 1974, 141-142.

⁵¹ Patsch 1906, 156; Sergejevski 1932, 37; Pašalić 1960, 39, 42; Alföldy 1965, 156; Bojanovski 1988, 167; Mesihović (2007, 710, fusnota 52) negira mišljenje prema kojem je Bistuensium flavijevski municipij, iznoseći tvrdnju da to ne dozvoljava analiza šest epigrafskih natpisa iz Zenice, Fazlića i Varvare, koji prema njemu nisu stariji od početka III stoljeća.

⁵² U manje razvijenim i slabije kristijaniziranim područjima, biskupije su mogle obuhvatati prostor dva i više municipija. Vidi: Migotti 1992, 103; Jarak 1994, 19; Liebeschuetz 2001, 19.

⁵³ O *Aquae*, vidi: Pašalić 1959, 113-136 + Tbl. I-IV; 1975, 200-246; Bojanovski 1988, 144-154; Čeman 2000, 123-170; Mesihović 2007, 700-705; 2008, 9-68; 2011, 101-121.

tek tokom V stoljeća poprimio značajniji intenzitet. Manji broj urbanih cjelina, kao i stvarna cifra kršćana u odnosu na nisku gustinu naseljenosti, također bi govorili u prilog ovakvom mišljenju. Sve ovo zahtijeva da se posebna pažnja obrati na Andrijin zahtjev iz 533. godine, kada on traži od Honorija II da se jedan dio njegovog teritorija odvoji i u njemu postavi dodatni biskup.

Kada Andrija iznosi svoj zahtjev Honoriju II, on eksplicitno naglašava da područje koje se treba izdvojiti iz njegove jurisdikcije bude ono što se prostire između mjesta Kopele i Arene, pa sve do gradova i bazilika koje se nalaze u njegovoj biskupiji.⁵⁴ Za ovu analizu ključan je odnos prvog i drugog dijela rečenice u kojoj se pravi jasna distinkcija između teritorija kojeg se Andrija želi odreći i onog koji ostaje pod njegovom upravom (... *ut a loco Copella et Arena usque ad has urbes basilicas, que in mea patrocinia continentur, ad proponendum iisdem locum faciatis episcopum pertinere.*). Naravno, to ne bi bilo nimalo čudno da Andrija za jedan dio biskupije ne naglašava izričitu pripadnost prisvojnom zamjenicom *mea*. Kao da je prostor od Kopele i Arene pa sve do granica njegove biskupije već izdvojen?! Također, zašto bi bestoenski biskup u tako neodređenom smislu govorio gdje bi se trebala nalaziti granična linija između dvije biskupije, bez ikakve referentne tačke kao odrednice, osim ako je Honorije II već i na osnovu samih tih riječi znao o kojem području Andrija govori. U nastavku svog zahtjeva Andrija se referiše na stanovništvo, gdje on kaže: *Tante vexationis labore submoto, aptior mihi sollicitudo sit de sacerdotibus plebeque comissa, quanto grex dominicus vicino pastore melius gubernetur.*⁵⁵ Ovdje nije riječ samo o ljudima koji su živjeli u nekim udaljenim i ruralnim krajevima do kojih je bilo teško doći, već o jednom većem, jasno omeđenom teritoriju. U istoj rečenici ističe se riječ *comissa* kojom Andrija također izražava svoju pripadnost jednom dijelu stanovništva u odnosu na drugi, koji također kao da se već nalazi izvan njegove biskupije. Sve što je Andrija

⁵⁴ Klaić 1967, 84: *Andreas vir venerabilis [episcopus] bestoensis ecclesie dixit: "Necesse nobis est bone institutionis formam libenter amplecti, presertim cum de sacro laudabiliter cogitatur obsequio atque ideo quesso, ut a loco Copella et Arena usque ad has urbes basilicas, que in mea patrocinia continentur, ad proponendum iisdem locum faciatis episcopum pertinere."*

⁵⁵ Klaić 1967, 84.

u svom zahtjevu iznio previše je neodređeno da bi bilo ko, pa čak i Honorije II mogao znati o kojem prostoru se zapravo radi, osim ako riječ nije o jednoj toliko očiglednoj cjelini da nije bilo potrebe za dodatnim pojašnjenjem, preciznije drugim municipijem ili dijelom teritorija drugog municipija. To je moglo biti samo u slučaju ako je riječ o jasno određenom prostoru koji izvorno nije pripadao bistuenskom municipiju, odnosno bio je pripojen bestoenskoj biskupiji prilikom njenog osnivanja ili u nekom kasnijem vremenu. Ne bi imalo nikakvog smisla od teritorija jednog municipija praviti dvije biskupije, jer bi se to koso silo s ustaljenim crkvenim obrascem, prema kojem je dijeceza morala obuhvatati područje barem onog municipija gdje joj se nalazi središte. Međutim, ne može se kazati ni da je ovdje riječ o samo jednoj zaokruženoj administrativnoj cjelini, jer bi je Andrija u tom slučaju sasvim sigurno nazvao svojim imenom. Također, iz ovoga zahtjeva mora biti jasno da je taj prostor imao prilično velik obim, čim je prema riječima Andrije on mogao postati biskupijom.

Iz primjera tri novoosnovane biskupije 533. godine, očigledno je da su one pod svoju jurisdikciju zahvatale područja više municipija.⁵⁶ Ako se to ima u vidu, onda je jasno i da je bestoenski biskup u svojoj nadležnosti imao više od teritorija samog bistuenskog municipija. Pogotovo se to može reći zbog činjenice da je bestoenska biskupija skoro sigurno osnovana tokom V stoljeća, kada se jedan biskup mogao skrbiti za mnogo veću teritoriju, jer je broj vjernika bio daleko manji u odnosu na vrijeme kada on podnosi zahtjev. Znajući da je biskupija pod svojom ingerencijom morala imati područje barem jednog municipija, to u slučaju one čije osnivanje zagovara Andrija ne bi bio slučaj, jer bi joj bio dodijeljen samo jedan dio već postojećeg. Primjeri ludrumske, murske i sarsenterske biskupije jasno govore da bi se onda i Andrija morao odreći jednog većeg dijela, i to sasvim prirodno onog koji je unutar sebe sadržavao urbano municipalno jezgro.

Ukoliko je tačna ranija pretpostavka da područje o kojem Andrija govori nije pripadalo bistuenskom municipiju, onda se ni poistovjećivanje toponima Kopele i Arene s današnjim Kopilom i planinom Vranicom ne može

prihvatiti kao relevantno.⁵⁷ Pored toga, ovakvo rješenje nema ni previše smisla ako se zna gdje se nalazio centar biskupije. Bez obzira na to gdje locirali sijelo bestoenskog biskupa (Mali Mošunj, Zenica, Bugojno), oni se nalaze previše blizu Kopila i Vranice, čime bi se u slučaju otcjepljenja jednog dijela teritorija ono našlo na samoj granici biskupije. Isto tako, Kopilo se nalazi na cesti koja je povezivala rimska naselja u Grudinama kod Bugojna i Malom Mošunju, što je previše duboko u unutrašnjosti municipija, čime bi onda sasvim sigurno i jedan dio njega morao biti izdvojen. Odvajanje prostora koji se nalazi tako blizu samog centra protivno je svakoj logici. Zagovornici ovakvog rješenja također su previdjeli ili može se reći pogrešno interpretirali jednu ključnu činjenicu, a to je da Andrija, kada govori o gradovima i bazilikama, misli na one koji ostaju pod njegovom jurisdikcijom. U tim gradovima i bazilikama trebaju se vidjeti upravo ranije spomenuti lokaliteti iz Malog Mošunja, Bugojna, Zenice, te iz Gornje Rame. Područje potencijalne biskupije jasno je omeđeno prijedlozima od – do, pa prema tome Andrija nikako ne može odvojiti predio od Kopila i Vranice do gradova i bazilika koji se nalaze pod njegovom upravom, jer se svi oni lociraju unutar bistuenskog municipija i previše su blizu jedni drugima. Stoga se određivanje teritorija koji on iznosi ne može posmatrati od unutrašnjosti prema vani, već na način da se Kopele i Arena nalaze na krajnjim granicama njegove biskupije, dok, kada navodi gradove i bazilike u svojoj župi, podrazumijeva one koji ostaju u njegovoj nadležnosti, odnosno sastavni su dio bistuenskog municipija.⁵⁸

Dakle, Kopele i Arenu potrebno je tražiti na krajnjim granicama bestoenske biskupije. S obzirom na to da Andrija želi svoju biskupiju dijeliti od precizno definisanih tački, teško je misliti

⁵⁷ O ovoj pretpostavci, vidi: Klaić 1882 (1990), 42; Škegro 2005, 378, 386, 389; 2008a, 122, 125, 132.

⁵⁸ Greška koja se konstantno ističe u naučnim radovima što se tiče ove problematike je ta da se Kopele i Arena uporno posmatraju iz moderne perspektive. Konkretnije, prilikom određivanja teritorija potencijalne biskupije uvijek se počinje sa zaključkom prema kojem se oni poistovjećuju s planinama Kopilom i Vranicom, iako se za njih jasno kaže da su u pitanju mjesta (*loco*). Ovime se ne pokušava ulaziti u bilo kakvu raspravu o mogućem porijeklu imena ova dva oronima (Kopila i Vranice), već ukazati na osnovni metodološki problem, da se bez bilo kakve dublje analize Andrijinog zahtjeva donose unaprijed određena mišljenja.

⁵⁶ Ibid. 83-84.

da bi se ovdje moglo raditi o cjelovitoj municipalnoj jedinici. U suprotnom, sasvim je logično da bi imenom naveo koji municipij ili možda više njih želi izdvojiti iz svoje nadležnosti, kako to pokazuje primjer s novoosnovanim biskupijama u Ludrumu, Mukuru i Sarsenteru. Vjerovatnije je da se ovdje radi o teritoriji u kojoj se sigurno nalazila jedna municipalna cjelina, ali i pojedine ruralne oblasti koje su mogle pripadati susjednim. Da se biskupijama nisu dodjeljivali samo municipiji, može se vidjeti i na primjeru mukurske biskupije, koja je između ostalog dobila oblasti poput *montanorum* i *delminense Onestinum*.⁵⁹ S obzirom na stanje kakvo je vladalo u unutrašnjosti, ovakva je pretpostavka više nego realna. Međutim, gdje se nalazio taj prostor koji Andrija želi odvojiti? Ako se pogleda položaj bestoenske biskupije u odnosu na susjedne, sa sigurnošću se može tvrditi da se tako prostrana oblast mogla nalaziti samo istočno od bistuenskog municipija.⁶⁰ Ona je podrazumijevala teritorij municipija Aquae, koji je obuhvatao najveći dio gornjebosanskog područja, uključujući i brezansko, kao i oblasti Vareša, Lepenice, Visokog, Fojnice, bjelašničkog planinskog pojasa⁶¹ te vjerovatno određene ruralne predjele sjeverno i južno od njega. Na istoku je dosegala do planine Romanije, koja bi ujedno tvorila i njenu prirodnu granicu. Prema tome, Kopelu i Arenu trebalo bi tražiti upravo u tim ruralnim krajevima, ili u krajnjem slučaju na istočnom obodu bestoenske biskupije.⁶²

Iako o vremenu njenog nastanka ne postoje nikakve informacije, ipak se može s velikom dozom sigurnosti pretpostaviti da se takvo što dogodilo prije VI, odnosno tokom V stoljeća. *Terminus post quem* za osnivanje bestoenske biskupije bila bi 417. ili 418. godina, kada se

⁵⁹ Klaić 1967, 83; O mukurskoj biskupiji, detaljno: Škegre 2008b, 9-26.

⁶⁰ Isto mišljenje se može pronaći i kod Škegre (2005, 386; 2008a, 132), iako iznosi nešto drugačiji razlog koji ga je na to naveo.

⁶¹ Mesihović 2007, 700.

⁶² Čače (1995, 85) je Arenu izjednačio s mjestom Apeva/Aleba koje se spominje u *Kozmografiji* Anonimnog Ravenjanina (*Anonym. Ravenn.* IV, 19, 20 = 217; IV, 19, 10 = 218). Ovakvo mišljenje može se odbaciti s obzirom na to da se to naselje najčešće ubicira na područje današnjeg Jajca (Pašalić, 1960, 50; Bojanovski, 1988, 287, 374). Ipak, ovdje je potrebno naglasiti jednu drugu stvar, a to je da Čače (1995, 85), za razliku od većine drugih autora, smatra da se Arena očigledno morala nalaziti na obodu bestoenske biskupije.

salonitanski biskup u pismu pape Zosima prvi put u izvorima naziva titulom metropolita.⁶³ O stanju u kakvom se nalazila bestoenska biskupija informacije se mogu pronaći na oba salonitanska sabora. Prvi put, 530. godine, Honorije II govori kako je iz pisma bestoenske crkve saznao o velikom siromaštvu koje je vladalo u Andrijinoj biskupiji, jer ona ne samo da nije mogla pomoći običnom puku već ni sama sebi.⁶⁴ Indirektno, Andrija između ostalog na istu stvar aludira i tri godine kasnije, kada traži da se jedan dio njegovog teritorija izdvoji, jer će mu tada biti prikladnije skrbiti se o svećenstvu i povjerenom plebsu.⁶⁵ Dokaz za takvo stanje pružaju i arheološki ostaci kasnoantičkih bazilika s prostora današnje srednje Bosne. Većina tih objekata bila je relativno mala i građeni su prilično neuredno, dok im židovi često odstupaju od pravog ugla.⁶⁶

Iako o bestoenskoj biskupiji ne postoje kasnije informacije, opravdano je smatrati da je ona nastavila postojati sve do dolaska Avara i Slavena krajem VI i početkom VII stoljeća. O tome da li je uspjela preživjeti značajne promjene koje su uslijedile s avarsko-slavenskom najezdom, nije moguće apsolutno ništa reći, mada takvu mogućnost ne bi trebalo odbaciti.

⁶³ *PL. XX, epist. et dec. IX, col. 669-673*; Paškvalin (2003, 56, fusnota 124) također smatra ovu informaciju kao *terminus post quem* za osnivanje bestoenske biskupije, ali je 414. godina koju navodi pogrešna iz razloga što Zosim na poziciju pape dolazi tek 417. godine.

⁶⁴ Klaić 1967, 77: (...) *Honorius dixit: "(...) sicut nuper bestoensis ecclesie scriptum tenentes agnoscimus, que tanto est divino honore comodata, ut non solum oppressis adese non cogitet, sed nec sue a deo valeat subvenire pressure."*

⁶⁵ *Ibid.* 84: *Andreas vir venerabilis [episcopus] bestoensis ecclesie dixit: "(...) Tante vexationis labore submoto, aptior mihi sollicitudo sit de sacerdotibus plebeque comissa, quanto grex dominicus vicino pastore melius gubernetur."*

⁶⁶ O bazilikama s prostora srednje Bosne, vidi: Basler 1972, passim; 1986, 64-82; Veletovac 2013, 97-111; 2014, 280-284.

Summary

The issue of determining the location of *Ecclesia Bestoensis* – in support of the knowledge of Early Christianity in Bosnia and Herzegovina

Through the analysis of archaeological materials and written sources, as well as the direction of Roman roads from Salona to Argentaria, we concluded that the center of Bistuensium municipium, or the center of the Bestoen Diocese, was in Mali Mošunj near Vitez. Therefore, the region of present-day Bugojno and Zenica, as the potential candidates for its location, are excluded from the possible combinations. During the 5th century and at least the first three decades of the 6th century, the region of the Bestoen Diocese included a much larger territory of the municipium of the same name. The reason was the fact that the number of Christians was considerably smaller compared to the period of the Salona councils in 530 and 533. The Bestoen bishop was probably in charge of the territory of the Aquae municipium as well, whose urban center was in present-day Ilidža near Sarajevo. The gradual Christianization of the interior of the province of Dalmatia, which led to a considerable increase of believers, and difficult economic situation and poor infrastructure, caused Bestoen bishop Andreas to request the reduction of jurisdiction, or the scope of his diocese, from archbishop Honorius. This reduction probably referred to Aquae municipium, and possibly some neighboring regions. The date of the establishment of the Bestoen Diocese cannot be precisely determined, but it is possible that it took place after 417 or 418 when the bishop of Salona is mentioned for the first time as a Metropolitan in the letter of Pope Zosimus. Although after 533 and the second Salona council, the sources offer no information about the diocese, we can rightfully assume that it continued to exist at least until the end of the 6th and the beginning of the 7th century, until the arrival of the Avars and Slavs.

Bibliografija

Skraćénice

- AE L'année épigraphique, Paris.
AL Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine

- CIL Corpus Inscriptionum Latinarum (ur. Th. Mommsen), Berlin 1873: Supplementa 1889–1902.
IlJug Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL e MCMLX repertae et editae sunt (ur. A. et J. Šašel), Situla 5, Ljubljana 1963 (št. 1-451); Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX e MCMLXX repertae et editae sunt (ed. A. et J. Šašel), Situla 19, Ljubljana 1978 (št. 452–1222); Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt (ur. A. et J. Šašel), Situla 25, Ljubljana 1986 (št. 1223–3128)
PL Patrologia Latina

Izvori

- Ravennatus Anonymus* 1860, *Cosmographia*, u: *Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica*, ur. M. Pinder i G. Parthey, Berlin 1860.
Ravennatus Anonymus 1990, *Cosmographia*, u: *Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica*, ur. J. Schnez, *Itineraria Romana II*, Stuttgart 1990.
Škrivanić, Gavro A. prir. 1974, *Tabula Peutingeriana Monumenta cartographica Jugoslaviae. Jugoslovenske zemlje na Pojtingerovoj karti, Posebna izdanja*, knj. 17, Istorijski institut, Beograd 1974, 33-60.
Zosimus papa 1845, *Epistolae et decreta*, in: *Patrologia Latina*, XX, J.–P. Migne, Pariz 1845, col. 639-686.

Literatura

- Alföldy, G. 1965, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest 1965.
Čović, B. ur. 1988, *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, Tom I–III; Mape 1–4, Sarajevo 1988.
Basler, Đ. 1972, *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1972.
Basler, Đ. 1986, *Kršćanska arheologija*, Crkva na kamenu, Mostar 1986.
Bojanovski, I. 1974, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Djela, knjiga XLVII, Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 2, Akademija

- nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1974.
- Bojanovski, I.* 1978, Prilozi za topografiju predrimskih i rimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji (s posebnim obzirom na područje Bosne i Hercegovine), II – Prehistorijska i rimska cesta Narona – Sarajevsko polje s limitrofnim naseljima, Godišnjak, knjiga XVII, Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 15, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1978, 51-125 + Pr. I + Tbl. I-VI.
- Bojanovski, I.* 1988, Bosna i Hercegovina u antičko doba, Djela, knjiga LXVI, Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 6, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1988.
- Čače, S.* 1995, Civitates Dalmatiae u "Kozmografiji" Anonima Ravenjanina, Katalozi i monografije 3, Zadar 1995.
- Čeman, M. H.* 2000, Res publica Aquarum S..., u: *Monografija Ilidža*, Općina Ilidža, Sarajevo 2000, 123-170.
- Čurčić, V.* 1900, Gradina na vrelu Rame, prozorskog kotara, GZM, god. XII, sv. 1, 1900, 99-118 + Tbl. I-VI.
- Dodig, R.* 2009, Rimski spomenici iz Delminijskog municipija, Arheološki radovi i rasprave 16, 2009, 47-66 + Tbl. I-IV.
- Hoffer, A.* 1893, Rimski natpis iz Fazlića, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, god. V, sv. 2, 1893, 321-323.
- Hoffer, A.* 1895, Nalazišta rimskih starina u travničkom kotaru, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, god. VII, sv. 1, 1895, 43-62.
- Imamović, E.* 1977, Antički kultni i votivni spomenici na području Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1977.
- Jarak, M.* 1994, Povijest starokršćanskih zajednica na tlu kontinentalne Hrvatske – The history of early christian communities in continental Croatia, u: Demo, Ž. (ur.), *Od nepobjedivog boga sunca do sunca pravde. Rano kršćanstvo u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Zagreb 1994, 17-39, 155-179.
- Klaić, N.* 1967, *Historia Salonitana maior*, Posebna izdanja srpske akademije nauka i umjetnosti, knjiga CCCXCIX, Odeljenje društvenih nauka, knjiga 55, Beograd 1967.
- Klaić, V.* 1882 (1990), *Povijest Bosne (fototip izdanja iz 1882. godine)*, Sarajevo 1882 (1990).
- Kujundžić, I.* 1916, Najnovije rimske iskopine u Mošunju, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, god. XXVIII, sv. 3-4, 1916, 477-496.
- Kujundžić, I.* 1932-1933, O položaju rimskog municipija Bistue nova u Bosni, Vrhbosna, god. XLVII, br. 10-11, 1932, 253-261.
- Liebeschuetz, W.* 2001, The end of the ancient city, u: Rich, J. (ur.), *The city in late antiquity*, Leicester – Nottingham Studies in Ancient Society, Volume 3, London – New York 2001, 1-49.
- Mesihović, S.* 2007, *Dezidijati*, Sarajevo (u rukopisu). Dopunjena verzija doktorske disertacije: *Dezidijati: kulturna i narodnosno-politička zajednica u Iliriku i osvajanja Oktavijanova doba*, Zagreb 2007.
- Mesihović, S.* 2008, *INSCRIPTIONES LATINARVM SARAEVONENSIS* (sa kraćim pregledom naseobinske kulture u antičko doba) – doprinos historiji sarajevskog područja u antičko doba, *Historijska traganja I*, 2008, 9-68.
- Mesihović, S.* 2011, *Antiqui homines Bosnae*, Sarajevo 1974.
- Migotti, B.* 1992, Ranokršćanska biskupija Scardona (Skradin), Prilozi Instituta za arheologiju 9, 1992, 101-112.
- Miller, K.* 1916, *Itineraria Romana: Römische Reise-wage an der Hand der Tabula Peutingeriana*, Stuttgart 1916.
- Pašalić, E.* 1953a, Novi prilozi poznavanju rimskih cesta u Bosni i Hercegovini, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, n. s., sv. VIII, 1953, 277-287 + Skica 1-4. + Tbl. I-II.
- Pašalić, E.* 1953b, Antički tragovi iz okoline Bugojna i Gornjeg Vakufa, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, n. s., sv. VIII, 1953, 345-348.
- Pašalić, E.* 1959, Rimsko naselje u Ilidži kod Sarajeva, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, arheologija, n. s., sv. XIV, 1959, 113-136 + Tbl. I-V.
- Pašalić, E.* 1960, Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1960.
- Pašalić, E.* 1975, *Sabrano djelo*, Sarajevo 1975.
- Paškvalin, V.* 1979, Antički nimfej u Putovićima kod Zenice, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, arheologija, n. s., sv. XXXIV, 1979, 55-84.
- Paškvalin, V.* 2003, Kršćanstvo kasne antike u zaleđu Salone i Narone: Arheološka istraživanja kasnoantičkog kršćanstva u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 2003.
- Patsch, K.* 1897, Mali rimski nahodaji i posmatranja, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, god. IX, sv. 4, 1897, 511-537 + Tbl. I-II.
- Patsch, K.* 1902, Nahogjaji novca, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, god. XIV, sv. 3, 1902, 391-438 + karta.
- Patsch, K.* 1904, Prilog topografiji i povjesti Županjca – Delminiuma, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, god. XVI, sv. 3, 1904, 307-365.
- Patsch, K.* 1906, Arheološko-epigrafska istraživanja povjesti rimske provincije Dalmacije (VII dio), Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, god. XVIII, sv. 2, 1906, 151-181.
- Patsch, K.* 1914, Zbirke rimskih i grčkih starina u bos.-herc. Zemaljskom muzeju. (Sa 147 slika u tekstu i

- 2 table), Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, god. XXVI, sv. 1, 1914, 141-219.
- Petrović, J.* 1958, Arheološki referati iz Bugojna i Ljubije – Japra, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, arheologija, n. s., sv. XIII, 1958, 267-271.
- Petrović, J.* 1960–61, Novi arheološki nalazi iz doline gornjeg Vrbasa, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, arheologija, n. s., sv. XV–XVI, 1960–61, 229-234.
- Sergejevski, D.* 1932, Spätantike Denkmäler aus Zenica, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, god. XLIV, sv. 2, 1932, 35-56 + Tfl. XVII–XXIV.
- Skok, P.* 1920, Studije iz ilirske toponomastike, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, god. XXXII, sv. 1, 1920, 29-46.
- Škegro, A.* 1999, Gospodarstvo rimske provincije Dalmacije, Zagreb 1999.
- Škegro, A.* 2005, The Bestoen bishopric in the light of prior research, Arheološki vestnik 56, 2005, 369-389.
- Škegro, A.* 2008a, Bestoenska biskupija u svjetlu dosadašnjih istraživanja, u: Karamatić M. (ur.), Zbornik o Pavlu Anđeliću, Sarajevo 2008, 111-141.
- Škegro, A.* 2008b, Mukurska biskupija (Ecclesia Mucurritana), Povijesni prilozi 34, 2008, 9-26.
- Škrivanić, G.* 1974, Monumenta cartographica Jugoslaviae. Jugoslovenske zemlje na Pojtingerovoj karti, Posebna izdanja, knj. 17, Istorijski institut, Beograd 1974.
- Truhelka, Ć. / Patsch, K.* 1893, Iskopine u dolini Lašve 1893., Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, god. V, sv. 4, 1893, 685-707.
- Truhelka, Ć.* 1890, Rimski natpisi u Bosni i Hercegovini, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, god. II, sv. 2, 1890, 188-191.
- Truhelka, Ć.* 1892, Prilozi rimskoj arheologiji Bosne i Hercegovine, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, god. IV, sv. 4, 1892, 340-365 + Tbl. I-VII.
- Truhelka, Ć.* 1931. Starokršćanska arheologija, Zagreb 1931.
- Veletovac, E.* 2013, Provincija Dalmacija u V stoljeću, magistarski rad, Sarajevo 2013.
- Veletovac, E.* 2014, Kasnoantičke bazilike u Bosni i Hercegovini, Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija), knjiga XVII/3, 2014, 277-299.
- Zaninović, M.* 1966, Ilirsko pleme Delmati (I dio), Godišnjak, knjiga IV, Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 2, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1966, 27-92 + Karta I-II.